

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE GİRİLİRKEN RIZA TEVFİK'İN POLİTİK YAKLAŞIMLARI

Yrd. Doç. Dr. Turhan ADA*

Öz

Jön-Türk akımına duyduğu ilgiyi gösteren edebi çalışmalarıyla İstibdat yönetimi karşısında tavır alan Rıza Tevfik, Said Halim Paşa'nın girişimleri ve ağabeyinin, İstibdat döneminin, işkenceleriyle ünlü hapisanesi Bekirağa Bölüğü'nde intihar etmesi gibi mücbir sebeplerle İTC saflarına katılmış ve Mülkiye Mektebi kökenli olduğu için kendisini çok daha Pozitivist bir çevrede bulmuştur. Çünkü Cemiyetin çekirdek kadrosu çoğunlukla bu görüşü radikal biçimde içselleştiren Asketi Tıbbiye kökenli gençlerden oluşmaktadır. Bu üç dinamiğin etkisiyle yeni çevresine hızla uyum sağlayan Rıza Tevfik, üstün hitabeti ve kuvvetli kalemiyle kısa süre içinde idealist gençliğin dikkatle takip ettiği bir fikir adamı portresi çizmeye başlamış ve çok geçmeden bağlı bulunduğu ekolün ve savunduğu fikirlerin iktidar olduğunu görmüştür.

Anahtar kelimeler: Jön-Türk, İstibdat, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Pozitivizm, II. Meşrutiyet.

Abstract

Rıza Tevfik's Political Approaches in the Beginning of the Second Constitutional

Rıza Tevfik, who took a stand against despotism governance with his literary works that showed his interest in Young-Turk movement, joined the ITC side for coercive reasons such as Said Halim Pasha's interferences and his elder brother's suicide in Bekirağa Troop, despotism governance's prison notoriously known for tortures, and found himself in a much more positivist environment since he had Civil Service School ori-

* Rize Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi T.C. Tarihi ABD Başkanı, turhanada@yahoo.com

gins. Because the key staff of this community was mostly composed of young people originating from Military School of Medicine that internalized this idea. Having accommodated to his new environment with the effect of these three dynamics, Rıza Tevfik turned out to be an intellectual followed attentively by the idealist youth in a short time thanks to his superior rhetoric and strong writing and before too long he saw that his school and the ideas he defended were in power.

Key words: Youth-Turks, Despotism, Community of Union and Progress, Positivism, Second Constitutional Era.

Ali Süavi üzerindeki tartışmaları yakından takip eden¹ ve 1906'da yazdığı Jön-Türkleri öven şiirlerle istibdat rejimini son derece sert bir dile eleştirerek ümitsiz bir üslupla Türk toplumunu tepkisiz kalmakla suçlayan Rıza Tevfik², II. Meşrutiyet'in ilanından sekiz ay kadar önce, yakın dostlarından Prens Said Halim Paşa, Manyasızade Refik ve avukatı Baha

¹ Rıza Tevfik, II. meşrutiyetten çok önce bir vesile ile Bayezid meydanından geçerken, hürriyetçi fikirleri dolayısıyla adeta bir halk kahramanı olarak görülen Ali Suavi'ye duyduğu derin sempati ile tanınan yakın dostu Hacı Nuri Bey ile karşılaşmış ve Ali Suavi'nin Jön Türk hareketi ile ilgili tüm bildiklerini resmi makamlara anlatarak arkadaşlarını ihbar ettiğini öğrenmişti. Bunun üzerine örgüt lideri konumundaki Mehmed Bey ile görüşebilmek için Bab-ı Ali Tercüme Odası'na giden Rıza Tevfik amacına ulaşamamış, ancak burada görüştüğü Reşad Bey ile sözleşerek bu şayiye mehaz olan Muhbir gazetesinin ilgili nüshasıyla Mehmed Bey'in yalısına gitmişti. Akşam gerçekleşen ve Reşad ve Mehmed Beylerin yanı sıra İzzet Bey, Nuri Bey, Bab-ı Seraskeri Mektubi Mümeyyizi Said Bey, bu kalemin "hulefa-yı mütehayyizanından" Tahsin Efendi, Hoca Mehmed Efendi, Hoca Veliyüddin Efendi, Şeyh Hasan Efendi, Sırrı Efendi, Cemal Efendi ve mülkiye memurlarından Salih Efendi'nin iştirak ettikleri toplantıda meseleyi fazla büyütmeyen Mehmed Efendi, hükümetin olayın üzerine gitmemesini fırsat bilerek pasif kalmayı tercih etmiş, çok geçmeden Jön-Türk örgütünün üye olmak isteyenlerin akınına uğraması ile de bu yaklaşımında haklı çıkmıştı.

Nitekim, artan baskılar neticesinde, Arzuhalci Cemal Efendi'nin Divanyolu Caddesi'ndeki evinde, gece saat 02-03 arasında toplanan örgüt üyeleri, Zaptiye Nezareti'nin basılan Ali Suavi'nin kurtarılması konusu üzerinde görüş alış-verişinde bulunmuşlardı. Bu bağlamda ilk söz alan ve önceleri Ali Suavi'ye muhalefeti ile tanınan İzzet Bey, etkili ve ateşli bir konuşma ile bir an evvel harekete geçilmesi hususunda fevkalade ısrarcı olmuş, Rıza Tevfik de genç ve tecrübesiz olmasına bakmadan, bütün kuvvetiyle İzzet Bey'e iştirak ettiğini ifade etmişti.

Ancak, daha sonra söz alan Halide Edip'in babası Edip Bey, davanın selameti için fertlerin feda edilebileceğini, böylesine ciddi bir işe kalkışmaya kalkın örgütün gücü ile devletin kolluk kuvvetleri arasında oran bakımından mukayese edilemeyecek kadar açık bir fark bulunduğunu ve muhtemel bir isyan hareketi esnasında kendilerine destek verecek yığınların kanlı biçimde püskürtülebileceklerini mukni bir tarzda dile getirerek hem diğer katılımcıları ikna etmiş, hem de olgun tavırlarıyla İzzet Bey'i basturmasını bilmişti. Benzer mutabakat Edip Bey'in ortaya attığı çözüm noktasında da oluşmuştu. Buna göre örgüt, iki yılda zar zor toplayabildiği kudretini cömertçe feda etmeyecek ve hükümet üyeleri ve devlet ricali arasında bir musalaha zemini aramak suretiyle Ali Suavi'nin affedilmesi için çalışılacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik* (Der.: Mustafa Ragıp Esatlı), Sinan Matbaası, s. 137-140, İstanbul, 1952. Ancak, çok geçmeden kurulu düzenden yana tavır aldığı anlaşılan Ali Suavi yurt dışına çıkmak zorunda kalacak ve 1876 yılında döndüğü İstanbul'da Mekteb-i Sultaniye ve Darülfünun müdürlükleri gibi üst düzey görevlerde bulunduktan sonra Çırağan Vak'ası esnasında başına aldığı bir sopa darbesi ile ölecekti. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İz Yayıncılık, s. 208-216, İstanbul, 1991.

² Rıza Tevfik'in ilk Türkçe şiiri olan "Divan" dikkat çekmeye çalıştığımız özelliklerinin yanı sıra bu nitelikteki şiirlerinden biri olarak da belirginleşmekteydi. Örnek olması açısından bkz. Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serab-ı Ömrüm*, Kenan Matbaası, s. 59-60, İstanbul, 1949.

Bey'lerin yönlendirmeleriyle, İTC (İttihad ve Terakki Cemiyeti) saflarına katıldı.³ Gerçi o zamana kadar muhalif bir ses olarak kurulu düzeni devamlı surette eleştirmişti; felsefi görüş olarak da Pozitivizmi benimsemişti. Ancak şimdi, rejimi devirmeyi amaçlayan ve operasyonel yönüyle dikkat çeken politik bir harekete resmen iştirak ediyor, o sırada gizli bir örgüt görüntüsü veren İTC uğruna, başını dahi ortaya koymaya söz veriyordu.

Ancak bu makas değişimi görüldüğü kadar kolay olmamıştı. Her şeyden önce düşünsel yönünü şekillendirirken beslendiği Mekteb-i Mülkiye ile çoğu üyesi Askeri Tıbbiye kökenli olan İTC ekolü arasında bazı önemli yaklaşımlar farklılıkları vardı. İTC'yi kuran kadro, biyolojik bilimler, anatomi ve fizyoloji ile birinci derecede ilgilenen isimlerden oluşmuştu. Bu yaklaşım, organik ve inorganik varlıkların mevcudiyetlerini dinsel gerçeklere değil, "sebep" konumundaki fiziksel ve biyolojik kanunlara bağladıklarını gösteriyordu.⁴ Gerçi, Botanik dersleri, Mekteb-i Mülkiye talebelerinin Pozitivist olmalarını sağlıyordu, ancak, Askeri Tıbbiye talebelerinin okudukları Patoloji kitapları bu noktada çok daha etkili ve dönüştürücüydü.⁵ Mensup oldukları cemiyetin manevi köklerinden radikal biçimde kopan bu talebelerin entelektüel açıdan daha kuvvetli olan Mekteb-i Mülkiye talebelerinden farklı olmaları da bu sebebe dayanmaktaydı.

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, XIX. asrın henüz ilk yıllarında Askeri Tıbbiye'yi ziyaret eden bir İngiliz seyyahını bile şaşırtacak kadar yığın olan bu Pozitivist eğilimin⁶, Beşir Fuad ve Abdullah Cevdet gibi isimlerin ilham kaynağı olması hiç de şaşırtıcı değildi.⁷ Tabii aynı gerçek,

³ *Feylesof Rıza Tevfik*, Hürriyet ve İtilaf Kütüphanesi Neşriyatı, No: 1, s. 3-4, İstanbul, 1328; Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*, Kitabevi, s. 13, İstanbul, 2004.

⁴ Fahri, "Nazariyat-ı Evvelin", *Vekayi-i Tıbbiye*, No: 25, s. 2, 5 Şubat 1296 (18 Rebiü'l-Evvel 1298); İ. Temo, "Darwin'in Ellinci Ölüm Yıldönümü", *İçtihad*, No: 347, s. 5736, 15 Haziran 1932; İ. Temo, "Tegaddi ve Devam-ı Hayat", *Musavver Cihan*, No: 31, s. 242, 9 Ramazan 1309 (25 Mart 1308); Şerafeddin Mağmumi, *Vücut-ı Beşer*, Nişan Berberyan Matbaası, s. 8, İstanbul, 1310; Şerafeddin Mağmumi, *Başlangıç*, İsteyan Matbaası, s. 76, İstanbul, 1307; Abdullah Cevdet, *Fizyoloji ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekat-ı Akliye*, Mahmud Bey Matbaası, s. 7, Dersaadet, 1312.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Tasnifi*, Şura-yı Devlet, Belge No: 399, Rebü'l-Evvel 1285; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Tasnifi*, Sıhhiye, 22 G 1244, Belge No: 1225-Takrir; Şerif Mardin, *The Genesis is of Young Otoman Thought*, s. 213, Princeton, 1962.

⁶ Mardin, aynı yer. Gençliğinde klasik İslam öğretisine sempati duymuş olan Abdullah Cevdet, Askeri Tıbbiye'de dostluk kurduğu İbrahim Temo sayesinde Felix Isnard'ın pozitivizme vurgu yapan ünlü eseri "*Spiritualisme et Matérialisme*" ile tanışmış ve okuduklarından etkilenerek dünya görüşünü değiştirmişti. A. Cevdet, "Muktesebat-ı Fenniye: Herkes İçin Kimya", *Musavver Cihan*, No: 4, s. 30, 19 Safer 1309 (Rumi: 11 Eylül 1307); Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, VIII. Baskı, İletişim Yayınları, s. 224, İstanbul 2001; Materyalist felsefeyi oldukça basit bir dille anlatan bu kitap, toplumsal gelişme için ahlaki değerlerin zorunluluğunu kabul ediyor, ancak bu görevin "din" tarafından değil materyalizm eliyle yürütülmesini öngörüyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Felix Isnard, *Spiritualisme et Matérialisme*, s. 154-155, Paris, 1879; Şükrü Hanioglu, *Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Üçdal Neşriyat, s. 12, İstanbul, 1981.

⁷ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 58-61.

Mekteb-i Mülkiye'deki hocalığını kaybettikten sonra bir arkadaşıyla tekrar canlandırdığı *Servet-i Fünun* dergisini siyasi çatışmaların en yoğun olduğu günlerde “*Sanat, sanat içindir*” prensibi çerçevesinde kurgulayan Recaizade Ekrem'in tavrında da belirleyici olmuştu.⁸

Cemiyete intisap ettiği bu günlerde daha çok “*Malumat*” gazetesindeki yazılarıyla gündemde olan Rıza Tevfik⁹, böylesine radikal bir dönüşüm yaşamadan önce Türkiye’de ciddi bir reform hareketi olamayacağı düşüncesinden hareketle uzun süre kararsız kalmıştı. Ancak, 1897’de patlak veren Türk-Yunan Savaşı’ndaki başarısı nedeniyle iki nişanla ödüllendirilen kendisinden 3-4 yaş küçük kardeşi Mülazım-ı Evvel (Yüzbaşı) Ahmed Nazif’in¹⁰, “*Çingene Mustafa*” ismiyle meşhur alaylı bir Binbaşı tarafından jurnal edildikten sonra getirildiği Bab-ı Seraskeri’ye bağlı Bekirağa Bölüğü’nde¹¹, kırk beş gün hâkim önüne çıkarılmaması üzerine kendi kuşağı ile intihar etmesi¹² ona bu tercihi yaptırmıştı.¹³ Yukarıda isimleri geçen arkadaşları da 1904 yılı sonunda taşındığı ve tam 3 yıl 38

⁸ Ahmed İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923, I. Meşrutiyet’in İlanına Kadar 1889-1908*, Ahmed İhsan Matbaası, s. 77, İstanbul, 1930; İsmail Habib Sevük, “Edebi Yeniliğimiz”, *Tanzimat’tan Beri I. Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940; Mardin, *a.g.e.*, s. 60-61.

⁹ *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri*, (Edit.: Hilmi Yücebaş), V. Baskı, Milliyet Dağıtım, s. 8, İstanbul, 1978.

¹⁰ Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz da Ben Konuşayım*, (Edit.: Abdullah Uçman), II. Baskı, İletişim Yayınları, s. 119, 153, İstanbul, 2008.

¹¹ Bekirağa Bölüğü, günümüzde, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü olarak hizmet veren binada konuşlanmış olan Harbiye Nezareti’ne bağlı askeri cezaevi idi.

¹² *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 91. Rıza Tevfik, yıllar sonra bu olayın iç yüzünü izah sadedinde şöyle bir açıklamada bulunacaktı:

“...edebiyata, felsefeye, hele musikiye çok istidadı vardı. Çok cefa görmüştü. Sakit, mutedil yaşar bir adamcağızdı. Rumeli’de, Ferecik’te yüzbaşı idi. İstanbul’da Deli Fuad Paşa ile Fehim Paşa arasında bir kadın rezaleti yüzünden azim bir arbeye olmuş, her ikisinin adamları silahlarına davranarak Direklerarası’nda birbirlerine girmişler, jurnalciler de bunu, Deli Fuad Paşa’nın hükümeti devirmek niyetiyle yaptığını bildirmişlerdi. Sultan Hamid de, yalnız deli Fuad Paşa’yı değil, bu arada birçok günahsızları, paşaya mensuptur diye birçok zavallıları yakalayıp sürgün ettirmişti. İşte tam bu sırada, Yemen’deki damadını kardeşimin yerine geçirmek isteyen Çingene Mustafa isminde bir binbaşı, hemen bir jurnal yazarak, hiçbir şeyden haberi olmayan kardeşimi tevkif ettirmişti. Kardeşim Nazif neye uğradığını anlamadan, İstanbul’a getirilmiş, kırk beş gün kadar Bekirağa Bölüğü’nde, bir ufacak bölmede hapsedilmişti. Zavallı Nazif... Bu kadar haksızlığa, zulme, vahşete dayanamadığı için bir gün bölmenin tavanını sökecek, belinden çıkardığı kuşakla kendisini asmıştı.

...
“Yazık ki kardeşimi nereye gömdüklerini hala bilmiyorum.” Feridun Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, 119-120, İstanbul, 1943. Mustafa Ragıp Esatlı da hemen aşağıda alıntılacağımız şiiriyle ilgili görüşlerine başvurduğu Rıza Tevfik’ten bu olayla ilgili görüşlerini sormuş ve şu cevabı almıştı:

“Merhum Ahmed Nazif, gayet uslu, sakin mizaçlı ve musikiye heveskâr -galiba- keman çalar, sanatkâr ruhlu genç bir zabitti. Politika ile de alakası yoktu. O sıralarda padişahın vehmine uğrayan Müşir Fuad Paşa’nın, güya padişah aleyhindeki hususi teşebbüslerine iştirak ediyor jurnaliyle tevkif edilmiş ve Bekirağa bölüğüne getirilerek hapsedilmişti. Mevkuf olduğunu ancak son günlerde öğrenebildim, çok çalışmama rağmen görüşmeğe de muvaffak olamadım.” *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 91-92.

¹³ *Biraz da Ben Konuşayım*, s. 153, 353; Kandemir, *a.g.e.*, s. 118-120; İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, II. Baskı, s. 1490, İstanbul, 1969; Uçman, *a.g.e.*, s. 13, 48. dipnot.

gün ikamet ettiği Said Halim Paşa'nın yalısındaki¹⁴ konumunu ve bu dönemde yaşadığı travmayı kullanarak hedeflerine ulaşmışlardı.¹⁵ Kaldı ki, yalıda misafir olduğu dönem de istibdadın ciddi biçimde koyulaştığı 1901-1908 yılları arasına tevafuk etmişti.

Bu durumu “*en zayıf damarımdan vurarak beni İttihad ve Terakki'ye bağladılar*” diye yorumlayan Rıza Tevfik¹⁶, tanık olduğu olayın ruhunda bıraktığı derin izleri şu dizeleri ile dile getirmekteydi:

Zulme kurban olanların katarına katıldın...
Hayalimde nasiyeni kara duman bürüdü.
Yad ellerde, Maltepe'de bir çukura atıldın
Bilmem hangi mezbelede kemiklerin çürüdü!
Bugün yoksun!... Belki ıssız mezarında çemen yok!
Fakat senin zalimlerde bir hakkın var, öcün var!
Bugün yoksun!... Belki seni şimdi anan, bilen yok!
*Lakin benim vicdanımda gayretin var, öcün var.*¹⁷

Çünkü her ne kadar harekete sempati duyuyor da olsa yakın dostu Tevfik Fikret gibi ne İTC adına ortaya çıkan kadroları benimseyebilmiş ne de onlarla birlikte aynı zeminde çarpışmayı içlerine sindirebilmişti. Hatta İTC saflarına yeni katılmış olmasına rağmen, oldukça sert geçen 1908 kışında, Said Halim Paşa'nın yıllardır ikamet ettiği köşküne veda ederken en küçük bir tereddüt dahi yaşamamış ve “*yalının o güzel ve ilhamperver ormanında bir kuş gibi yaşayan, bir çiçek gibi inkişaf eden ve serazade bir ömür süren...*” üç dört buçuk yaşındaki oğlu Said Rıza'yı alarak Küçük Bebek'te oldukça mütevazı bir eve taşınmıştı.¹⁸ Tevfik Fikret ise bu nokta da daha fazla ileri gitmiş ve sözlerine ve özgürlükçü kişiliğine güvenerek halka hitaben kendilerini tanıtan bir şiir yazmasını isteyen birkaç cemiyet mensubunu atlatamayınca cemiyeti aşağılayıcı ifadelerle dolu bir kıta kaleme almıştı.¹⁹

¹⁴ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 141. Burada ifade edildiğine göre, Said Halim Paşa'nın yalısına taşındıklarında Rıza Tevfik'in, 15 Ocak 1904'de, Darülfünun yakınlarındaki mütevazı bir evde, gündeğumundan iki saat kadar önce doğan oğlu Said Rıza henüz on beş günlük bir bebekmiş.

¹⁵ “...Beni ikna için ne gibi ciddi teşebbüsatta bulduklarını izah ettiler. Yine kanmadım, nihayet yüzüme derin derin bakarak:

“Zavallı kardeşin Nazif'in kanunu unutacak mısın?” dediler.

Pek fena acı duydum. Bütün bütün fikrim değişti. Birden bire cemiyete girmeyi kabul ettim...

Beni bu karara sevk eden kardeşimin intikamı mıydı? Herhalde öyle olacak.” Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, s. 119. Rıza Tevfik'in olay ile ilgili açıklamaları hakkında ayrıca bkz. *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 92.

¹⁶ Kandemir, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁷ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 91.

¹⁸ *A.g.e.*, s. 141.

¹⁹ “Dediler: Sen ki zamanın sözü hak şairisin;
 Bizi insan gibi tarif edecek bir söz bul!
 Söylüyor işte dedim, nasiyeniz halinizi;

Bu gerçeğe rağmen yukarıda dikkat çektiğimiz iki güçlü dinamiğin etkisiyle İTC saflarında mücadeleye başlayan Rıza Tevfik, Tevfik Fikret'in de etkisi altında olduğu bu günlerde²⁰, Ahmed Rıza Bey ile birlikte yazılı propaganda yapmak üzere Said Halim Paşa tarafından Paris'e davet edildi, ancak dava arkadaşlarının onayını alamadığı için İstanbul'dan ayrılmadı.²¹ Çünkü bu esnada kentteki siyasi durum son derece hassas bir görüntü vermekte, kendisi de henüz çok tecrübesiz olmasına rağmen cemiyetin İstanbul teşkilatını temsil etmekteydi.²² Ancak tek başına bu gelişme bile şiddet karşıtı olan Ahmed Rıza Bey'in²³, Rıza Tevfik'e duyduğu güveni göstermesi bakımından anlamlıydı.

Diğer taraftan, Rıza Tevfik, aynı günlerde, yakın dostu Şurayı Devlet Reisi (Çapanoğlu) Ali Bey'in Rumeli Hisarı'ndaki yalısını sık sık ziyaret etmekte, istibdat ve Sultan II. Abdülhamid aleyhtarı nutuklar söylemekte ve çoğunlukla burada verilen cemiyet kararlarını uygulamaya geçirirken İTC tarafından bastırılan yasak yayınların dağıtımını sağlamaktaydı.²⁴ Dönemin canlı tanığı Abdurrahman Adil (Eren), Balkan Savaşı esnasında çıkardığı "Azim" isimli gazetede bizzat tanık olduğu bu etkinlikleri okurlarıyla paylaşacaktı.²⁵ Rıza Tevfik, dikkat çektiğimiz bütün bu illegal çalışmaları esnasında, geniş istihbarat ağına sahip istibdat yönetimine muhalefet ettiği için, dönemin çocukluktan henüz kurtulan yeni gençleri tarafından bile "cesur bir vatansever" olarak nitelendirilmekteydi.²⁶ İstibdat yönetiminin tüm baskılarına rağmen kaleme aldığı Jön-Türk yanlısı şiirleri ile özellikle Galatasaray Sultanisi öğrencileri tarafından ilgiyle izlenmekte, yalnızca bir şair değil zengin bilgi birikimi ile bir fikir önderi

Bir alay çolpa, gebeş, hem de keleş, hem de fodul." Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri, s. 350.

²⁰ Rıza Tevfik ve kendisi gibi Tevfik Fikret'ten ilham alan Dr. Adnan (Adivar) Bey, bu günlerde, Fikret'in Rumelihisarı'ndaki evinden çıkarken karşılaşmışlar ve birbirlerini çok daha yakından tanıdıklarını fark ederek uzun yıllar sürecek olan bir dostluğun temelini atmışlardı. Adnan Adivar, "Feylesof", *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1950. Yine bu makaleden öğrendiğimize göre, bir dostun evinde misafir oldukları bir gece, Dr. Adnan Bey'in mütemadiyen devam eden öksürüğünden şikâyetçi olan Rıza Tevfik, bu sorunu çözebilmek için ipek boyun atıklarından birini üzerine berat yazmak suretiyle Dr. Adnan Bey'e vermişti. Ancak, Dr. Adnan Bey, o dönemde son derece sağlıklı bulunduğu için gıpta ettiği Rıza Tevfik'in padişah fermanlarını çağrıştıran bu boyun atkısını yaşadığı dönemin aşırı hareketliliği içinde kaybedecekti.

²¹ *Feylesof Rıza Tevfik*, s. 4-5; Uçman, *a.g.e.*, s. 13, 14.

²² Rıza Tevfik'in cemiyet içindeki bu konumu hakkında bkz. Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, s. 121.

²³ "Geriye kalan Jön Türklerin daha çok operet gösterileri düzeyinde bomba satın alma, payitahta fedai gönderme, silah kaçakçılığına girişme gibi faaliyetlerin yanı başında Ahmet Rıza Bey'in bunlardan uzak duruşu ciddiyeti hakkında en değerli delillerden birini sağlamaktadır. Mecheveret'te teorik nedenlerin yanı başında kanlı bir ihtilalin memlekete yararlı olmayacağı fikrini savunmak için verilen bir diğer neden de kanlı bir ihtilalinin tek sonucunun yabancı devletlerin müdahalesi olacağı idi." Halil Ganem, "Reproche Merité", *Mechveret*, 15 Mayıs 1899; Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 201.

²⁴ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, s. 24'den naklen Münir Süleyman Çapanoğlu, "Rıza Tevfik".

²⁵ *A.g.e.*, s. 25'den naklen "a.g.m."; *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri*, s. 149'dan naklen Münir Süleyman Çapanoğlu, "Çapanoğlu ve Rıza Tevfik".

²⁶ Cemalettin Saraçoğlu, "Padişah ve Rıza Tevfik", *Yeni Asır*, 4 Ağustos 1955, s. 5.

olduğu dahi düşünölmekteydi.²⁷ Fakat, ölkö gençliğı üzerinde bu denli etkili olması yalnızca dikkat çektiğimiz özelliklerinden kaynaklanmamış, sosyal psikolojinin de tespit ettiğı önemli bir kaide çerçevesinde, isyankar ruhu ve sıra dışı yaklaşımları nedeniyle de örnek alınan bir figür olarak kabul edilmişti.²⁸ Bu yaklaşımının doğal yansıması olarak, daha çok Arap-Fars terminolojisine yakın bir edebi çizgiyi benimsemekte bu tavır da bazı kesimler tarafından taklitçi bulunarak eleştirilmekteydi.²⁹

En yakın arkadaşlarından biri olan Ali Kemal, bu dönemde, ileri düzeydeki Fransızcası ve heyecanlı kişiliğı ile kaçtığı Paris'te bulunmakta ve ne Ahmet Rıza Bey ve yakın arkadaşlarına, ne de İTC'nin diğer unsurlarıyla aynı safta mücadele etmekteydi. Bununla birlikte, politik çizgi açısından, yayımladığı "Mizan" gazetesi ile adından söz ettiren tarih hocası Murad Bey'i çağrıştıran bir yörüngede yer aldığı da söylenebilirdi.³⁰ Fakat Sultan II. Abdülhamid'in Avrupa'daki serhafiyesi Celaleddin Paşa'ya para karşılığında arkadaşları hakkında jurnal verecek kadar İTC'den uzak olduğu da bir gerçektir.³¹

Tabii bu ve benzeri isimlerin ortaya koymuş oldukları ikircikli yaklaşıma rağmen bir kere ok yaydan çıkmış, Osmanlı Devleti dönüşü olman bir yola itilmişti. Nitekim, çok geçmeden, İTC kaynaklı muhalif hareketin çalışmaları sonucunda, özellikle "genç subaylar" arasında hızla yayılan meşrutiyet yanlısı fikirler, Fransız İhtilali'nin etkisindeki Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin işi terörizme kadar vardırır ayrılıkçı faaliyetleri³² ile derinlik kazandı. Gönderdiği askeri birliklerin isyancıların safına geçmeleriyle³³ acze düşen ve fakat kanlı bir savunma girişimini de hoş görmeyen Sultan II. Abdülhamid'in, Serkatibi Tahsin Paşa'nın imzasıyla onay verdiği mazbata³⁴ ile de mevcut sistemde ciddi bir kırılma meydana

²⁷ Ötümünden Sonra Rıza Tevfik, s. 16'dan naklen Refi Cevat Ulunay, "Yeni Yılın Büyük Matemi".

²⁸ Krş.: "Rıza Tevfik, Tıb talebesi iken ele avuca sığmaz, herkese yaka silktirmiş. Ramazanda "semai kahveleri"ne gider; kendisi okumasa da sesi güzellere koşma, divan, mani yetiştirmiş. Merhumun sıfır kalıp fes, camadanvari yelek, sakız kuşağı, bol paçalı pantolon, yumurta ökçe kunduralı bir resmi bile vardır." A.g.e., s. 17-18'den naklen.

²⁹ Krş. Ramazan Gökalp Arkin, Rıza Tevfik, Hayatı-Şiirleri, Arkin Kitabevi, s. 10, İstanbul, 1934; Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, Baha Matbaası, s. 481, İstanbul, 1956.

³⁰ Biraz da Ben Konuşayım, s. 217, 226. Paris'teki Jön-Türklerin düşünsel yönü ön plana çıkan ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Birol Emil, Jön Türklere Dair Vesikalar I: Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları (Ali Kemal ve Süleyman Nazif'ten Mizancı Murad Bey'e), İstanbul, 1982.

³¹ Kuran, s. 183, 276-283; Asaf Tugay, İbret, s. 197-217, İstanbul, 1961.

³² Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Gündüz, "1789 Fransız İhtilali Fikirleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması ve Balkanlardaki İsyancılar", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 160, s. 68-82, Şubat, 2006.

³³ Kuran, s. 423; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 67-68, İstanbul, 1989; Ernst Edmondson Ramsour Jr., Jön-Türkler ve 1908 İhtilali (Çev.: Nuran Ülken), Sander Yayınları, s. 155, İstanbul, 1972.

³⁴ Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, s. 269-270, İstanbul, 1931.

geldi ve 24 Temmuz 1908'de (11 Temmuz 1324) II. Meşrutiyet dönemine girildi.³⁵

Düşünce dünyasını ve eylemlerini şekillendiren siyasi paradigmanın başarıya ulaştığını gören Rıza Tevfik, ertesi günü beklemeden, başta Ahmed Hamdi (Tanyeli) olmak üzere, birkaç arkadaşı ile birlikte tedirgin bir sessizlik içindeki İstanbul sokaklarına çıkarak ilk sevinç gösterilerine katıldı.³⁶

Arkadaşı Cavid Bey³⁷ gibi³⁸, yıllardır ümit ve ümitsizlik içinde bocalayarak beklediği bir gelişmeye tanık olmanın sevinci içinde karanlıkların son bulup aydınlık bir dönemin başladığına inanmakta ve matemhaneye benzettiği ülkesinin mutluluğu yakaladığını düşünmekteydi.³⁹ İTC'nin, daha çok Alman yanlısı bir politika izleyen ve Berlin'in desteğine güvenen Sultan'a koştur olarak İngiliz taraftarı bir dış politikayı benimsenmiş olması⁴⁰ yaşadığı coşkuyu büsbütün arttırmaktaydı.

Devrimin henüz üçüncü günü yaşanırken Londra mahreçli bir telgrafla yeni düzene destek veren İngiliz hükümeti sayesinde bu tavrında pek de haksız olmadığını fark etmişti.⁴¹

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. 10 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) tarihli İstanbul basını.

³⁶ *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri*, s. 137'den naklen, Ahmed Hamdi Tanyeli, "Geçmiş Günlerden Anılar."

³⁷ Mehmed Cavid (1875-1926) Musevi asıllı Selanikli bir tüccarın oğludur. 1896'da Mülkiye'den mezun olmuş, 1902 yılına kadar devlet memurluğu yapmıştır. 1906'dan itibaren bir parçası olduğu İTC ekolünde iktisadi fikirleriyle ön plana çıkmış, 1908 ve 1912 yıllarında Selanik'ten, 1914'de ise Çanakkale'den Mebus suretiyle birçok kabinede maliye ve nafia nazırlığı yapmıştır. İbrahim Alaeddin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 78, İstanbul, 1946; Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İcyüzü*, C. II, Ekicigil Tarih Yayınları, s. 120-124, İstanbul, 1965; Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber (1919-1939)*, III. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 160, İstanbul, 1984; Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık* (Çev.: Nüzhet Salihoglu), İletişim Yayınları, s. 233, İstanbul, 2003; Mahmut Goloğlu, *III. Meşrutiyet*, I. Kitap, Başnur Matbaası, s. 212, Ankara, 1970.

³⁸ Cavid Bey, gelişmelerle ilgili hissiyatını çok geçmeden üyesi olacağı parlamento çatısı altında dile getirecekti:

"Meşrutiyet'in ferdasında memleketin genişleyen ve kabaran ihtiyaçları vardı. O vakte kadar sessiz ve samit duran dudaklar açılır, o vakte kadar kapalı olan gözler yine birden bire açılır ve hepsi hükümete karşı hakkını istemek üzere geliyordu." *MM ZC (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi)*, I. Devre, Sene-i İçtima: 1, İçtima: 45, 1324, s. 1247.

³⁹ Rıza Tevfik Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde yaşadığı sevinci şu dizelerle dile getirmişti:

"Bir fevr-i neş'e-verle olup hande-seza size,
Arzettî bir tebessüm-i sevda-feza size;
Kurtuldunuz o şübhe-i matem-nisardan.

...

Bir akşam, ah unutmayınız; ... yad edin onu
Gün doğdu sanki mağrib-i zulmet-karardan

Bir hande oldu bunca karanlıkların sonu." Refi Cevat Ulunay, *Rıza Tevfik, Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Kitabevi, s. 87, İstanbul.

⁴⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, III. Baskı, İmge Kitabevi, s. 200, Ankara, 2001. Akşin, eserinin devam eden bölümünde, aynı günlerde İstanbul'a gelen yeni İngiliz elçisi Lowther'in dikkat çekecek kadar abartılı bir sevinç gösterisiyle karşılandığını ve makam arabasının elçiliğe kadar halk tarafından çekildiğini ifade ediyor.

⁴¹ Akşin, *a.g.e.*, s. 201.

Sonuç

II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde, istibdat döneminin getirdiği baskılar nedeniyle, rejim karşıtı güçlere ve özellikle İTC ve Ali Suavi gibi figürlere sempati duyan Rıza Tevfik, ağabeyinin intiharı ile ilişkilendirdiği bu politik atmosferi de değerlendiren Said Halim Paşa ve arkadaşlarının yönlendirmesiyle İTC saflarına katılmıştır. Bundan sonra, üstün hitabet gücü ve basın-yayın alanındaki çok yönlü etkinlikleriyle, idealist yönü ile ön plana çıkan yeni nesle kendisini kabul ettirmiş ve yeni katıldığı çevrenin de etkisiyle pozitivizmi çok daha radikal biçimde ele alan bir düşünce adamı olarak temayüz etmeye başlamıştır. Bu süreç sonunda rejimi değiştiren kadro içinde yer alan Rıza Tevfik, uzun yıllardır savunduğu görüşlerin iktidar olduğunu görmüş ve her dava adamı gibi geleceğe üstün bir özgüvenle bakmaya başlamıştır.

Kaynaklar

Adivar, Adnan, "Feylesof", *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1950.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, III. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Arkın, Ramazan Gökçalp, *Rıza Tevfik, Hayatı-Şiirleri*, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1934.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Tasnifi*, Sıhhiye, 22 G 1244, Belge No: 1225-Takrir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Tasnifi*, Şura-yı Devlet, Rebü'l-Evvel 1285, Belge No: 399.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, (Edit.: Abdullah Uçman), II. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik, *Serab-ı Ömrüm*, Kenan Matbaası, İstanbul 1949.
Cevdet, Abdullah, "Muktesabat-ı Fenniye: Herkes İçin Kimya", *Musavver Cihan*, No: 4, 19 Safer 1309 (R. 11 Eylül 1307).

Cevdet, Abdullah, *Fizyolociya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekat-ı Akliye*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1312.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, "Çapanoğlu ve Rıza Tevfik", *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, (Edit.: Hilmi Yücebaş), V. Baskı, Milliyet Dağıtım, İstanbul, 1978.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, "Rıza Tevfik", *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, (Der.: Mustafa Ragıp Esatlı), Sinan Matbaası, İstanbul, 1952.

Doğan, İsmail, *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Emil, Birol, *Jön Türklere Dair Vesikalar I: Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul, 1982.

Fahri, "Nazariyat-ı Evvelin", *Vekayi-i Tıbbiye*, No: 25, 5 Şubat 1296 (18 Rebiü'l-Evvel 1298).

Feylesof Rıza Tevfik, Hürriyet ve İtilaf Kütüphanesi Neşriyatı, No: 1, İstanbul, 1328.

Ganem, Halil, "Reproche Merité", *Mechveret*, 15 Mayıs 1899.

- Goloğlu, Mahmut, *III. Meşrutiyet*, I. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.
- Gövsal, İbrahim Alaeddin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1946.
- Gündüz, Ahmet, "1789 Fransız İhtilali Fikirleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması ve Balkanlardaki İsyanlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 160, Şubat, 2006.
- Hanioglu, Şükrü, *Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.
- İhsan, Ahmed, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923, I. Meşrutiyet'in İlanına Kadar 1889-1908*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1930.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, II. Baskı, İstanbul, 1969.
- İsnard, Felix, *Spiritualisme et Matérialisme*, Paris, 1879.
- Kandemir, Feridun, *İzmir Suikastının İcyüzü*, C. II, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1965.
- Kandemir, Feridun, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İstanbul, 1943.
- Kuran, Ahmed Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul, 1956.
- Mağmumi, Şerafeddin, *Başlangıç*, İstapan Matbaası, İstanbul, 1307, (Rumi: 1306).
- Mağmumi, Şerafeddin, *Vücut-ı Beşer*, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul, 1310.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, VIII. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Mardin, Şerif, *The Genesis is of Young Otoman Thought*, s. 213, Princeton, 1962.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*.
- Ramsour, Ernst Edmondson Jr., *Jön-Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev.: Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972.
- Saraçoğlu, Cemaleddin, "Padişah ve Rıza Tevfik", *Yeni Asır*, 4 Ağustos 1955.
- Sevük, İsmail Habib, "Edebi Yeniliğimiz", *Tanzimat'tan Beri I. Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940.
- Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.
- Tanyeli, Ahmed Hamdi, "Geçmiş Günlerden Anılar", *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*.
- Temo, İbrahim, "Darwin'in Ellinci Ölüm Yıldönümü", *İçtihad*, No: 347, 15 Haziran 1932.
- Temo, İbrahim, "Tegaddi ve Devam-ı Hayat", *Musavver Cihan*, No: 31, 9 Ramazan 1309 (25 Mart 1308).
- Tugay, Asaf, *İbret*, İstanbul, 1961.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Uçman, Abdullah, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*, Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Ulunay, Refi Cevat, "Yeni Yılın Büyük Matemi", *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*.
- Ulunay, Refi Cevat, *Rıza Tevfik, Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Kitabevi, s. 87, İstanbul.
- Yazman, Aslan Tufan, *Atatürk'le Beraber (1919-1939)*, III. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1984.
- Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev.: Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.